

Bocsi Veronika – Engler Ágnes
A hallgatók családalapítás attitűdjei

Jelen tanulmányban a felsőfokú képzésben tanuló hallgatók házassági és gyermekvállalási elképzelését, beállítódását vizsgáljuk meg, alapul véve egy 2003-ban készült kutatás adatbázisát. Az első, elméleti bevezető részben Magyarország demográfiai mutatóinak változásával, illetve a női nem felsőoktatásban történő megjelenésével foglalkozunk. E két terület kutatásunk szempontjából fontos alapul szolgál, különös tekintettel a 21. század fordulójára: a demográfiai hullámvölgy ekkor éri el mélypontját Magyarországon, ugyanakkor a felsőoktatásban minden eddigénél több nő kezdi meg tanulmányait.

Demográfiai helyzetkép

Magyarországon a második világháború után az ötvenes évekig lassú növekedés tapasztalható az élveszületések számában. Az ötvenes évek elején bevezetett abortusztilalom két év alatt 20%-kal emelte meg a termékenységi mutatókat. A törvény visszavonása után rohamosan csökkent a születések száma, az 1960-as évek elején a világon Magyarországon volt a legalacsonyabb a születési arányszám. Változást a Ratkó korszak „gyermekeinek” szülőkorba való lépése hozott, a hetvenes évek közepén érkezett meg az újabb demográfiai hullám. A nyolcvanas évektől a társadalom magánszférájában változások történtek, csökkent a házasságkötések száma, elterjedt az együttélési forma, csökkent a gyermekvállalási kedv. A rendszerváltás után a házasságkötés és a gyermekvállalás időpontja fokozatosan kitolódott és tovább csökkent a gyermekvállalási kedv; napjainkban az élveszületések száma 100 ezer alatt van. A teljes első házasságkötési arányszám szintén csökkenőben van: a hetvenes években a nők 95%-a házasságot kötött, 2001-ben nem éri el az 50%-ot ez az arány. Drasztikusan megnőtt azonban az együttélések száma, amelyet nem minden esetben követ házasságkötés, még közös gyermek születése esetén sem. Ugyanakkor emelkedik a válások száma: a hatvanas években nem érte el a 20%-ot, 2001-ben túllépte az 55%-ot a felbomlott házasságok aránya. A nők átlagos életkora a szülésnél 2001-ben 26-27 év, holott évtizedekig (1970-1995) a 23. életév környékén szültek a nők. Az első gyermek későbbi megszületése csökkent a többedik gyermek vállalásának esélyét. A teljes termékenységi arányszám 1,3, ami megint csak bizonyítéka az öregedő társadalomnak.

2005 január hónapjában az ország lakossága 10 095 ezer fő. Ezer lakosra 9,6 élveszületés és 13,4 halálozás jutott. Ilyen drasztikus népességsökkenés esetén hazánk két éven belül eléri a 10 millió fős lélektani határt, és az ország korfája tovább torzul: jelenleg a 40-59 évesek aránya a legnagyobb, még a húsz év alattiak száma megdöbbentően kevés.

Hazánkban a születéskor várható élettartam egyre növekszik. 1948-ban a férfiak várható élettartama 59 év volt, napjainkban 68 év. A nőknél erőteljesebb a növekedés: 63 esztendőről 77 évre nőtt a várható élettartam. Az élettartam növekedése mellett „látványosabb” az idős korúak számának növekedése. Az ötvenes évek elején született „baby boom” nemzedék nemsokára nyugdíjba megy. A népesség öregszik és egyre magasabb életkort él meg. Egyre több idős embert tart el egyre kevesebb fiatal, egyre hosszabb időn át.

Ezzel szemben a népesség száma folyamatosan csökken. A 20. század második nagy demográfiai hulláma a hetvenes évek közepén tetőzött, amikor is a „Ratkó-gyermekek” szülőképes korba értek. 1975-ben Magyarországon 176 000 gyermek született, akik az ezredforduló idején már potenciális szülőkké váltak. A várt harmadik demográfiai hullám azonban elmaradt: a kilencvenes évek végén az évi születések száma 100 000 alá süllyedt. A teljes termékenységi arány a népességpótlási szint alatt van: ez a mutató 1,3 körül van, ami azt jelenti, hogy 100 nő 130 gyermeket szül élete során. (A népesség egyszerű reprodukciójához 100 nőre 210 gyereknek kellene jutni.)

A házasságkötések száma rohamosan csökken, még 1960-ban ezer lakosra 8,9 házasságkötés jutott, addig 2000-ben 4,8. Kitolódott a házasság-kötéskori átlagos életkor, férfiaknál 28 esztendőről (1960) 30,4-re (2000), nőknél ez a változás még nagyobb: 24 évről 27,5 évre.

Ez elsősorban a tanulmányi idő kitolódásának és az egzisztencia megalapozásának igényből adódik. Ezzel párhuzamosan az első gyermek megszületése is az életút későbbi szakaszán várható: a húszas évek végén, a harmincas évek elején. Mivel a férfiak munkavállalásában, karrierjében a gyermek vállalása nem jelent „kiesést”, a nők gyermekvállalási döntéseit befolyásolja a munkahelyi előremenetel, a megszerzett tudás felhasználásának igénye. A családalapítás és karrierépítés időszakának egybeesése tehát a nők számára jelent problémát, és leginkább a diplomát szerzett nőket érinti. A felsőfokú stúdium után ugyanis kevesen választják a munka világába történő belépés, illetve a tanulmányok folytatása ellenében. Ez a dilemma az utóbbi néhány évtized (különösen az elmúlt 15 év) szülötte. A társadalomban zajló politikai, gazdasági változások, a felsőoktatási expanzió jelensége, az élethosszig tartó tanulás megjelenése új kihívásokat idézett elő a szülőképes korban lévő generáció családtervezési attitűdjeiben. Az előző generációk korábban házasodtak és vállaltak gyermeket, a családi szerepmegosztás egyértelmű: a férj dolgozott, a feleség háztartást vezetett és gyermeket gondozott. Minél visszább megyünk az időben, ez annál természetesebb és elfogadottabb volt. A nők tömeges beáramlása a munkaerőpiacra és a felsőbb stúdiumokba gyökeres változásokat indukált; mindkét esemény a huszadik század hozománya. Tekintsük át a nők felsőoktatásba történő bekapcsolódásának legfontosabb állomásait.

Női hallgatók a felsőoktatásban

A női nem évszázadokon keresztül kizorult a felsőbb iskolákból. Gyermekkoruktól kezdve a feleség és családanya szerepre készítették fel őket, amely a háztartás vezetéséhez és a gyermekneveléshez kapcsolódó gyakorlati tudnivalókat jelentette. A társadalom felső rétegéhez tartozó leányok kiváltsága – az alpműveltség megszerzése – a reformáció után egyre szélesebb körben megjelenő igényként jelentkezett. A női analfabetizmus felszámolása folytatódott a 17-18. században.

A felsőbb stúdiumokat igénylő leányok elől 1895-ben gördült az utolsó akadály: *Wlassics Gyula* kultuszminiszter engedélyezte a nők egyetemi tanulmányait. (Paradox módon ekkor még nem létezett nyilvános leány gimnázium.) Kezdetben gyógyszerészeti tanfolyamokon, később bölcsész, orvosi és gyógyszerész karokon folytathattak tanulmányokat. Majd csak az 1945/46-os tanévtől nyílt meg minden egyetemi kar a nők előtt (kivéve a hittudományi kart).

A 60-as évek közepére elérte a 40%-ot a nőhallgatók aránya, két évtizeddel később 50% felé emelkedett. A diplomás nők száma 1949 és 1990 között a húszszorosára nőtt, az 1990-as népszámlás adatai szerint az egyetemet és főiskolát végzett nők fele pedagógus végzettségű.

2000-ben a felsőoktatásban tanulók 53,6%-a nő a nappali tagozatos képzésben. Az általuk preferált területek: egészségügyi szakokon 91,8% a nők aránya, közgazdasági szakokon 62%, jogi karokon 61,9%, tartósan magas a gyógypedagógiai (93,8%), tanítói és óvónőképzői (85,2-92,9%) és bölcsészettudományi szakokon (68,9%).

Családalapítási tervek az iskolai végzettség szerint

A jelenlegi vizsgálat középpontjában a felsőfokú tanulmányokat folytató férfiak és nők állnak. Megfigyelhető, hogy minél magasabb végzettséggel rendelkezik az egyén, annál nagyobb gondot okoz a család kontra karrier kérdése; fent vázolt okok miatt a nőknél leginkább. Egy felmérés szerint (TÁRKI 1998, N=1832) a megkérdezett diplomás nők 48%-a családi életnek szán nagyobb szerepet (a férfiak 40%-a), 49%-uk a családi életnek és

hivatásnak egyformán (férfiak 44%-a). A hivatást előnyben részesítők a nők 3%-a, és a férfiak 16%-a. Az iskolázottság fokain lefelé haladva mindkét nemnél nő a családi életet preferálók száma: így az érettségizett nők 64%-a, a szakmunkás nők 66%-a, a 8 általánost végzett nők 73%-a tartja elsődlegesnek a magánéletet. A férfiaknál (sorrendben: 45%-53%-57%) a család és hivatás együttes megjelölése magasabb arányú, mint a tisztán családi élet elsődlegessége.

Az alacsonyabb végzettségűek, a kevésbé fontos pozíciókat betöltők és egyéb bizonytalanságot megéllő nők Friedman és Hechter elmélete szerint – a nagycsaládos életbe, a főállású anyaszerepbe menekülnek a bizonytalanság elől. A magasán kvalifikált nők a tanulásba fektetett idejüket és energiájukat kevesebb gyermek vállalásával kompenzálják. Nemcsak a gyermekszám növekszik az iskolai végzettségnek megfelelően, hanem az anya életkora az első gyermek világrahozatalakor. Egy kutatás adatai szerint (TÁRKI 1997, N=1500) a megkérdezett diplomás nők többsége szerint (51%) az első szülés ideális időpontja a 25-29 éves kor. Az érettségizettek 63%-a a 20-24 éves kort jelöli meg, az ennél alacsonyabb végzettségűek több mint 70%-a állítja ugyanezt. A férfiak minden iskolázottsági szinten a 20-24 éves kort preferálják, de a diplomás és érettségizett férfiaknál nagyobb arányban jelenik meg a magasabb életkor lehetősége. A válaszadók elenyésző hányada (diplomás nők 8%-a, érettségizett nők 5%-a) jelölte meg 30 év felett az ideális születési kort.

A vizsgálat óta eltelt években az első gyermek várható születése egyre inkább a nők harmincadik éveikhez közelít. A jelenleg (2005) szülőképes generáció nagy létszámú, viszont a 20-30 éves nők több mint 30 százaléka hajadon és 30 százaléka gyermektelen. A még iskolapadban ülő *jövő nemzedéke* követheti a kialakult trendet, de javíthat öregedő társadalmunk demográfiai mutatóin. A következőkben egy kutatás eredményein keresztül kapunk képet a jelenlegi főiskolai-egyetemi hallgatók családtervezési elgondolásairól.

Hallgatók családtervezési elgondolásai a régióban

Az elemzés során a Regionális Egyetem Kutatócsoport által 2003-ban felvett 1600 fős adatbázisát használtuk fel, amelybe a „Partium” területén lévő felsőoktatási intézmények elsőéves hallgatói kerültek be. Fontos azonban megjegyezni azt is, hogy a kérdőív nem kifejezetten a családtervezési attitűdök feltérképezésére irányult, ugyanakkor egyes változók a statisztikai elemzéshez megfelelő alapot nyújtottak. Igazán teljes képet azonban csak abban az esetben kaphatunk, ha a jövőben az eredményeket más egyetemek-főiskolák adataival vetnénk össze, vagy egy elkövetkező időpontban ugyancsak a „partiumi” intézmények körében végeznénk el hasonló vizsgálatot.

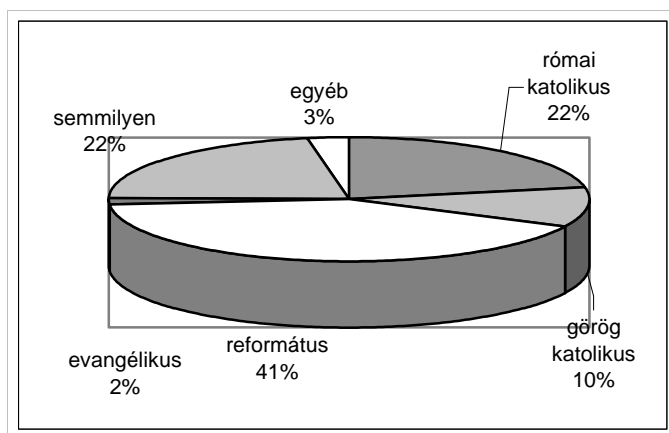
Az elemzés során egyrészt alapvető demográfiai változókat (nemi hovatartozás, településtípus, szülők iskolai végzettsége, felekezeti hovatartozás, egyetemi-főiskolai karok szerinti felosztás, szülők együtt vagy különélése) valamint a családtervezéssel, családi állapottal kapcsolatos változókat használtunk fel (családi állapot, van-e gyermeke, házasodási hajlandóság, gyermekvállalási hajlandóság, tervezett gyermekszám). Az ezek közötti kapcsolatokat keresztábrák segítségével vizsgáltuk.

A minta demográfia elemzése során kiemelhető, hogy a nemek aránya meglehetősen kiegyenlített, hiszen a nők alkotják a válaszadók 67,4%-át. A lakóhely típusa szerint a megkérdezettek 36,5%-a megyeszékhelyen, 33,4%-a kisebb városban, 30,1%-a pedig falvakban és tanyán él. A szülők iskolai végzettségét egy három kategóriába összevont változó segítségével vizsgáltuk (magas iskolai végzettség: diploma, közepes: érettségi, technikum, szakközépiskola, alacsony: nyolc általános vagy attól kevesebb, illetve szakmunkásképző). Az édesapáknak 27,3, az édesanyáknak pedig 31,6%-a rendelkezik diplomával, a legalacsonyabb végzettségűnek pedig az édesapák 33,1, míg az édesanyáknak pedig 24,3%-a tekinthető. Természetesen a szülők iskolai

végzettségéről kirajzolódó képet az összevonások bizonyos fokon módosítják.¹ A hallgatók felekezeti megoszlása (1. ábra) igen érdekes képet mutat, köszönhetően a „Partium” sajátos vallási térképének. A mintába került hallgatók 41,2%-a református, 21,9%-a felekezeten kívüli, és csak a harmadik legnagyobb csoportot alkotják a római katolikusok (21,8%). A szülők különélését a diákok 11,7%-a jelölte be fontos családi problémaként.

1. ábra

A mintába került hallgatók felekezeti megoszlása

A már házas vagy gyermekkel rendelkezők a megkérdezettek igen kicsiny részét képezik (házas: 2,1%, gyermekkel rendelkezők: 1,3%) – ezek az eredmények a korosztály országos adataihoz viszonyítva alacsonynak tekinthetők. Ilyen csekély elemszámnál statisztikailag megalapozott szoros kapcsolatról nem beszélhetünk, ugyanakkor feltétlenül meg kell említeni ennek a 20-30 fős almintának egyes sajátosságait. Komoly hányaduk (egyharmaduk illetve közel 2/3-uk) a Partiumi Keresztény Egyetem hallgatója, valamint városi lakos. Falun vagy tanyán mindössze egy házas és/vagy gyermekkel rendelkező diák él: úgy tűnik tehát, hogy a kisebb településeken vagy nehezebben kivitelezhető a diploma nappali tagozaton való megszerzése, vagy pedig nem szerepel a legfontosabb életcéljaik között.

A hallgatók házassági és gyermekvállalási terveit a második ábra ismerteti (2. ábra). Mindenképpen ki kell emelni azt a tényt, hogy a házasság tekintetében a populáció jóval megosztottabb, hiszen magasabb a házasságot nem tervezők (5%) és a bizonytalanok aránya is (31,6%). A diákok tervezett átlagos gyermekszáma a minta egészében 2,19 volt.²

A hallgatók házassági és gyermekvállalási terveit a második ábra ismerteti (2. ábra). Mindenképpen ki kell emelni azt a tényt, hogy a házasság tekintetében a populáció jóval megosztottabb, hiszen magasabb a házasságot nem tervezők (5%) és a bizonytalanok aránya is (31,6%). A diákok tervezett átlagos gyermekszáma a minta egészében 2,19 volt.³

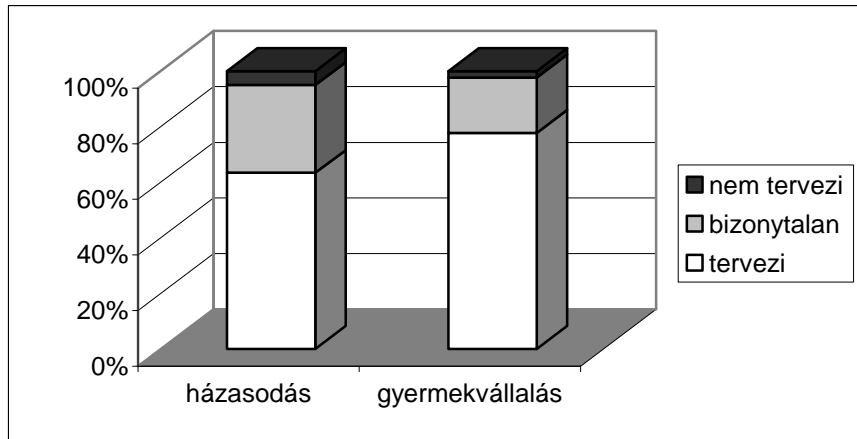
2. ábra

Házassági és gyermekvállalási hajlandóság

¹ Például az egyetemet végzettek és a szakmunkások között az édesapák, a nyolc általánossal vagy érettségivel rendelkezők között az édesanyák reprezentáltak felül.

² A kérdőívben erre vonatkozó kérdés során a diákoknak meg kellett becsülniük, hogy legalább és legfeljebb hány gyermeket szeretnének. Az elemzés során ennek a két értéknek az átlagát használtuk fel.

³ A kérdőívben erre vonatkozó kérdés során a diákoknak meg kellett becsülniük, hogy legalább és legfeljebb hány gyermeket szeretnének. Az elemzés során ennek a két értéknek az átlagát használtuk fel.

A demográfiai és a családtervezéssel kapcsolatos változók közötti összefüggések kapcsán elmondható, hogy a szülők iskolai végzettsége egyik változóval sem mutat szoros kapcsolatot. A nemi hovatartozás tekintetében a lányok között felülreprezentáltak azok, akik házasságot és gyermeket terveznek. Hasonló adatokat produkálnak a kisebb településeken élők is. A szülők különélése csupán a házasodási tervet befolyásolja negatív irányban, a gyermekvállalási attitűdökkel azonban nem áll kapcsolatban. A felekezeti hovatartozásról ugyan ez mondható el (a felekezeten kívüli csoportban a házasságot tervezők alul, minden más felekezetben felül voltak reprezentálva). A tervezett gyermekszámot pedig egyedül a főiskolai-egyetemi karok szerinti beosztás befolyásolta.

3. ábra

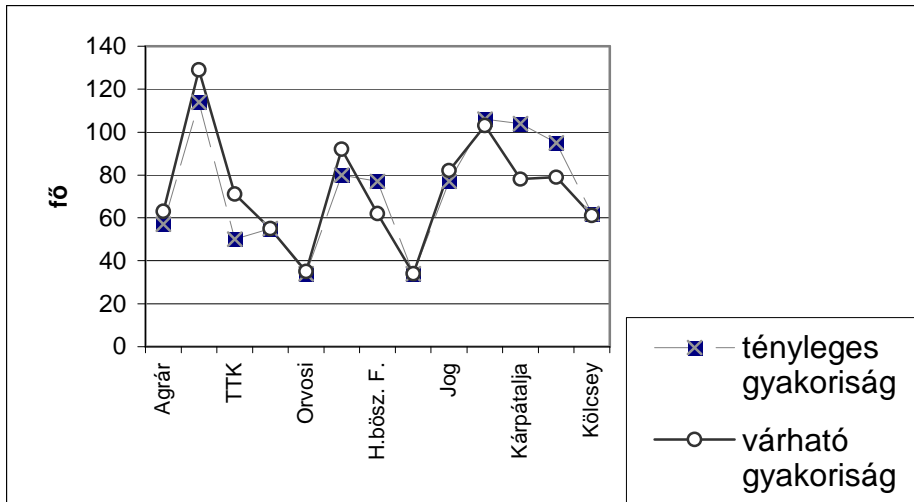
A vizsgált változók közötti összefüggések

	Házasságkötési hajlandóság	Gyermekvállalási hajlandóság	Tervezett átlagos gyermekszám
Nemi hovatartozás	X	X	-
Egyetemi-főiskolai karok	X	-	X
Apa iskolai végzettsége	-	-	-
Anya iskolai végzettsége	-	-	-
Településtípus	X	X	-
Felekezeti hovatartozás	X	-	-
Szülők különélése	X	-	-

A házassági hajlandóság ez utóbbi szempont szerint érdekes összefüggéseket produkált. Az egyetemi karok közül a BTK-n, a TTK-n, a Jogi-, valamint az Agrártudományi Karon felül voltak reprezentálva a házasságot tervezők, míg a főiskolai karok legtöbbször (kivételet a Műszaki Kar képez) és a határon túli területeken ez fordított képet mutat.

4. ábra

Házassági hajlandóság karonkénti megoszlásban

Ha ezzel párhuzamosan vizsgáljuk a tervezett átlagos gyermekszámot, akkor azonban még érdekesebb kép rajzolódik ki előttünk.

A főiskolai és határon túli karokon – ahol magasabb volt a házasodási hajlandóság – a tervezett gyermekszám a legalacsonyabb értékeket kapta (Pl. Kárpátalja: 1,8 Egészségügyi Főiskolai Kar: 1,9, Hajdúböszörményi Főiskolai Kar: 1,9). Az egyetemi karokon pedig – alacsonyabb házasodási hajlandóság mellett – a tervezett gyermekszámok magasabb eredményeket produkálnak (pl. BTK: 2,7, TTK:2,5, Közgazdaságtudományi Kar: 2,4). Kiugróan magas gyermekszámot produkál az Orvosi Kar, hiszen itt a hallgatók átlagosan 2,8 gyermeket terveznek. A karok szerinti bontásban tehát a magas házasodási hajlandóság nem hogy együtt jár a tervezett gyermekek magas számával, hanem – a vizsgálat tanúságai alapján – éppen ennek az ellenkezőjével esik egybe.

1. táblázat

Tervezett gyermekszám karonkénti felosztásban

ATC	2,0
BTK	2,7
TTK	2,5
KGK	2,4
DOTE	2,8
MFK	2,0
PFK	1,9
EüFK	1,9
JÁK	2,3
Partium	2,2
Kárpátalja	1,8
NyF	2,0
KFRTKF	2,3

Az elemzés összegzéseként elmondhatjuk tehát, hogy bár a hallgatók többsége továbbra is magas házasodási és gyermekvállalási hajlandóságot mutat, jelentősnek tűnik a bizonytalanok aránya is. Ugyan akkor a gyermekvállalási tervek tekintetében a minta sokkal egységesebb, és ezt a demográfiai háttér egyes változói is kevésbé befolyásolják. A

lányok, valamint a falun-tanyán élők között magasabb a „családbarát” attitűddel rendelkezők aránya. A vizsgálat talán legérdekesebb eredményeit pedig az egyetemi-főiskolai karok bontásában történt elemzés produkálta. Mindez a kutatásnak azonban csak a kezdeti stádiumát jelenti, hiszen a teljesebb kép érdekében szükség van más adatbázisokkal történő összehasonlításra, újabb demográfiai és családdal kapcsolatos változók bevonására, valamint annak feltérképezésére, hogy milyen mélyebb összefüggések állnak a már megkapott eredmények mögött (pl. a karonkénti felosztás esetében).

Hivatkozott irodalom

- Bukodi Erzsébet 2004. *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon.* Budapest: Századvég - Andorka Rudolf Tudományos Társaság
- Dobossy Imre 2000. *A munka és a család összhangja.* In: Pongrácz Tiborné-S.Molnár Edit-Dobossy Imre 2000. *Család és munka-értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után.* Budapest: KSH, NKI
- Friedman,D.-Hechter, M.-Kanazawa, S. 1994. A theory of the value of children. *Demography* 3. 375-401.
- Ladányi Andor 1996. Két évforduló. A nők felsőfokú tanulmányainak száz éve. *Educatio*, 3. 375-389.
- Kamarás Ferenc 2001. *Családalapítás és gyermekvállalás az 1990-es években és az ezredfordulón.* Demográfia 1-2. 44-73.
- Kozma Tamás 2004. *Kié az egyetem?* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Mann Miklós 1995. Nők az egyetemen. Wlassics Gyula minisztersége. *História*, 4. 19-21.
- Pongrácz Tiborné 2001. *A család és a munka szerepe a nők életében.* In: Nagy Ildikó-Pongrácz Tiborné-Tóth István György (szerk.) *Szerepváltozások.* Budapest: TÁRKI.
- Szabó János 2004. *Esélyek, nők, kockázatok.* Budapest: PolgArt.
- Spéder Zsolt 2001. *Gyermekvállalás megváltozott munkaerő-piaci körülmények között.* In: Nagy Ildikó-Pongrácz Tiborné-Tóth István György (szerk.) *Szerepváltozások.* Budapest: TÁRKI.
- Vukovich Gabriella et al. eds. 2002. *Nők és férfiak Magyarországon, 2001.* Budapest: KSH-Szociális és Családügyi Minisztérium